

NACHTRADIO

**DOOR GUIDO DE GREEF
(STUD. NR. 2011102)**

*I'm Lester the Nightfly,
Hello Baton Rouge
Won't you turn your radio down
Respect the seven second delay we use
So you say there's a race
Of men in the trees
You're for tough legislation
Thanks for calling
I wait all night for calls like these
An independent station
WJAZ
With jazz and conversation*

*From the foot of Mt. Belzoni
Sweet music
Tonight the night is mine
Late line till the sun comes through the skylight*

Donald Fagen – The Nightfly

Inhoudsopgave

1. Probleemstelling	4
1.1. Aanleiding	4
1.2. Doelstelling	5
1.3. Centrale vraagstelling	5
1.4. Deelvragen	5
1.5. Nachtradio als begrip	6
1.6. Aanpak	7
2. Nachtradio	8
2.1. Geschiedenis	8
2.2. Luistercijfers	9
2.3. Horizontalisering	10
2.4. In het buitenland	12
3. Radioprogrammering op de schop	13
3.1. AVRO Nachtdienst	13
3.2. Casa Luna	13
3.3. De Randen van de Nacht	14
3.4. Geen Tijd	14
3.5. VPRO nachtprogrammering	14
4. Nachtproblematiek	16
4.1. Belang van nachtradio	16
4.2. Nachtluisteraar	17
4.3. Ergernissen	17
4.4. Budgettering	18
4.5. Toekomst van nachtradio	19
5. Conclusie	20
6. Verantwoording / werkwijze	22
6.1. Planning	22
6.2. Uitvoering	22
6.3. Structuur	23
6.4. Werkwijze	24
7. Bronnen	25

1. Probleemstelling

De afgelopen jaren zijn er diverse wijzigingen doorgevoerd in de nachtprogrammering. Tot die tijd, tot in de jaren negentig, was de nacht een plek waar programmamakers hun eigen gang konden gaan. Sinds 2004 is daar ook nog de horizontalisering overheen gekomen. De vraag die ik in deze scriptie wil stellen, is of de wijzigingen binnen de nachtradio een vooruitgang zijn geweest. Zijn radiomakers er gelukkig mee en is er ook voldoende budget om hun programma's mogelijk te maken?

1.1. Aanleiding

Nachtradio. Het zijn die verloren uren tussen twaalf uur 's nachts en zes uur 's morgens waar de luistercijfers niet bepaald hemelbestormend zijn en waar menig radiostation het liefst non-stop muziek inplant. Wel zo goedkoop en waarom zou je meer moeite doen? Voor die ene luisteraar? Sinds de invoering van de nachtradio, volgens het kabinet Biesheuvel een noodzaak om het publiek meteen te kunnen informeren over eventuele calamiteiten, is de nachtperiode een tijdslot geweest waar menig radiomaker er z'n wildste fantasieën kon uitleven. Alles kon, want er luisterde toch niemand. Een situatie die doorging tot een eind in de jaren tachtig.

Die periode heb ik in elk geval níet meegemaakt. Ik kwam zelf pas halverwege jaren negentig met nachtradio in aanraking; toen waren de hoogtijdagen al voorbij. Per toeval, nog wel. Ik had een draagbaar radiootje voor m'n verjaardag gekregen en wist aanvankelijk niet wat ik ermee moest. Niet bepaald een radioluisteraar, maar het was wel een leuk apparaatje. Al snel merkte ik dat ik de nieuwsprogramma's van Radio 1 het leukste vond (op zich een opmerkelijke keus voor een twaalf jarig jongetje). 's Avonds in bed luisterde ik naar Met Het Oog Op Morgen, maar die programma's die erna stonden aangekondigd in de televisiegids spraken pas echt tot de verbeelding. Titels als Niemandland, Zingen In De Nacht, Tussen Gisteren En Morgen, Nachtzusters, De Gezamenlijk Zenders Peasens En Moddergat, Muziek Terwijl U Slaapt (hoezo ironie) of Nachtdienst maakten op z'n minst nieuwsgierig.

De jaren daarna ging ik me meer en meer in het fenomeen nachtradio verdiepen. Ik kwam in aanraking met talkradio, een zender die op dat moment nog op de middengolf uitzond en vooral 's nachts de meeste idiote bellers had. Het kostte me veel nachtrust en ik viel indertijd dan ook vaak in slaap tijdens de lessen op m'n middelbare school.

Het leukste vond ik daarbij dat elke nacht z'n eigen omroep had. Nu nog kan ik het rijtje uit het hoofd opdreunen: maandagnacht KRO, dinsdagnacht VPRO, woensdagnacht EO, donderdagnacht VARA, vrijdagnacht VPRO, zaterdagnacht AVRO, zondagnacht NCRV. Sommige omroepen maakten zich er mijns inziens wat gemakkelijk vanaf en zetten een DJ in de studio, anderen maakten er een complete show van, zoals de VPRO met de Nachtzusters of de AVRO, die naast de vragen en antwoorden ook een alternatief woordenboek samenstelden.

Tijdens m'n studietijd begon ik mee te chatten bij AVRO Nachtdienst en kwam in aanraking met andere chatters. De clichés van grote sukkels en mensen met grote psychische problemen die zich tot nachtradio wendden, bleken niet geheel te kloppen. Om nu te zeggen dat 'de chat' een gemiddelde afspiegeling van de Nederlandse bevolking gaf, is weer het andere uiterste, maar het bleek dat de meeste chatters er een normale fulltime baan op nahielden en nachtradio, net zoals ikzelf, een leuk fenomeen vonden. En vooral de combinatie met de chatmogelijkheid sprak hen aan.

De laatste jaren lijkt de kwaliteit van nachtradio achteruit te gaan. De horizontale programmering (verder in deze scriptie 'horizontalisering' genoemd) heeft het eigen gezicht van de nachtradio-programmering teniet gedaan. Elke doordeweekse nacht wordt éérst begonnen met twee uur Casa Luna, waarna de andere omroepen de uitzendtijd ten dele

overnemen. En werd de nacht in eerste instantie meer en meer het domein voor programma's waarvoor de doelgroep te klein is, zoals wereldmuziek of experimentele muziek, tegenwoordig staan herhalingen en meer algemene muziekprogramma's centraal. En bij de bezuinigingen bij de publieke omroep van de laatste jaren leek de algemene tendens vooral te zijn dat er bij die nachtradio wel wat weg te halen viel. Immers, wie luistert er dan?

1.2. Doelstelling

In mijn scriptie wil ik aantonen dat de nachtradio, het experimentele karakter van de nacht, waarin alles kan en mag, al is verdwenen. En de functie die nachtradio óók heeft, een luisterend oor bieden voor die mensen die problemen hebben, meer en meer verdwijnt. Ik wil aan de hand van de ervaringen van radiomakers bij verscheidene programma's laten zien hoe er de laatste jaren veranderingen zijn doorgevoerd bij nachtradio en hoe hun visie daarop is. Zijn ze het ermee eens dat er bezuinigd wordt op nachtradio? Wat maakt nachtradio voor hen zo bijzonder? En vergt het maken van nachtradio nog specifieke vaardigheden? Is het daarnaast jammer dat de specifieke doelgroepprogramma's die eerst al naar de nacht waren verbannen, nu zelfs daar verdwenen zijn? En hoe wordt er tegen het fenomeen 'horizontalisering' aangekeken?

Vooraf had ik daar wel bepaalde ideeën over; zoals ik m'n inleiding aangaf, heb ik altijd erg veel naar nachtradio geluisterd en weet ik dat veel makers de nacht juist zo leuk vinden vanwege de specifieke sfeer en de mogelijkheden die de nacht biedt. In de praktijk bleek toch niet iedereen er hetzelfde over te denken en bleken die mogelijkheden voor een nachtprogramma ook enigszins tegen te vallen, wat m'n onderzoek overigens wel zo leuk maakte.

1.3. Centrale vraagstelling

Wat is nachtradio en wat is er de afgelopen jaren veranderd in de wereld van de nachtradio? Zijn die veranderingen een verbetering of een verslechtering?

1.4. Deelvragen

Ontstaan en geschiedenis nachtradio

- Wat maakt nachtradio nachtradio?
- Sinds wanneer wordt nachtradio gemaakt?
- Wat zijn in de geschiedenis van nachtradio belangrijke veranderingen geweest?

Recente gebeurtenissen bij nachtradio

- Waarom is de horizontalisering 's nachts ingevoerd?
- Is dat een verbetering?
- Is er voldoende budget voor het maken van nachtradio?
- Wat is het belang van nachtradio?
- Hoe wordt er bij de omroepen zelf tegen nachtradio aangekeken?
- Welke programma's zijn verdwenen en waarom is dit gebeurd?

Nachtradio makers

- Hebben nachtradio makers een idee van hun publiek?

- Houden zij ook rekening met het publiek waarvoor ze radio maken?
- Heeft nachtradio ook een speciale sfeer?
- Biedt het maken van nachtradio op speciale mogelijkheden?
- Is de nacht een keuze, of noodzaak, omdat er nergens anders in het uitzendschema plek was?

Overigens heb ik deze vragen niet letterlijk in m'n teksten verwerkt. Ik heb bij het benaderen van diverse nachtradioprogramma's wel telkens deze vragen gesteld. Bij m'n onderzoek naar 3FM heb ik de vragen enigszins aangepast. Het lijkt me uit m'n scriptie ook wel duidelijk worden dat daar een andere gedachte achter het begrip 'nachtradio' zit. Niet zozeer om een zender open te hebben voor eventuele calamiteiten of om een programma te maken voor mensen die behoefte hebben aan een luisterend oor, maar vooral ook als kweekvijver voor jong talent. Ook een commerciële zender als Radio 538 heeft de nacht in gebruik als plek voor nieuwe DJ's.

1.5 Nachtradio als begrip

Het is nuttig om eerst vast te stellen wat ik in deze scriptie met 'nachtradio' aanduid. In principe zou dat alles kunnen zijn dat 's nachts wordt uitgezonden (dus ook de non-stop muziek, zoals die op veel regionale en lokale stations is terug te horen), maar daar valt weinig eer aan te behalen. Het is een vorm van nachtradio die vooral draait op het principe dat het vooral niets mag kosten. Wat ik met 'nachtradio' bedoel, en dat begrip zal ik ook als zodanig in de rest van m'n scriptie zo hanteren, zijn de radioprogramma's waarin interactie met de luisteraar is, waar een presentator is die live een interview doet met een studiogast, of telefonische gesprekken voert met luisteraars.

Een andere vorm van nachtradio zijn doelgroepprogramma's zoals Grensverkeer of Over De Schutting, programma's met een specifieke muziekkeuze waar op de andere zenders blijkbaar geen ruimte voor is (het wel of niet draaibare aan bepaalde 'vreemde' muziek is een discussie op zich waar mijns inziens wel tien scripties aan te wijden zijn), maar ik wil m'n aandacht in deze scriptie vooral op die eerste groep nachtradioprogramma's richten.

De andere zenders van de publieke omroep hebben 's nachts non-stop muziek geprogrammeerd of hebben tot 1.00 uur nog een presentator in de studio paraat, de enige uitzondering daarop is 3FM, die de nacht inruimt voor jonge DJ's. Het is een goede mogelijkheid voor jongere talenten om zich juist op dat tijdstip te kunnen ontwikkelen. Ik wil dat punt ook nadrukkelijk in deze scriptie aanstippen: de nacht als kweekvijver voor jong talent. Die is bij Radio 1 en 2 volledig verdwenen, maar is bij 3FM al jaren succesvol. Ook andere zenders volgen dit voorbeeld: de Veronica Radioschool stationeert aankomende talenten bij Veronica in de nacht. De zendtijd moet toch gevuld worden en daar kan je prima een aanstormend talent voor gebruiken. Ik wil hier kort bij stil staan.

Verder is het zo dat ook commerciële radiostations de laatste jaren meer en meer ervoor kiezen niet zomaar 'Dalet te laten draaien' en bereid zijn een DJ in de studio te zetten voor presentatie of voor een enkel radiospelletje. Radio 538 zet een DJ als Rick Velthuysen in de studio en deelt geldprijzen uit van duizend euro. Toch is het ook daar voor het grootste deel van de tijd commercieel niet interessant is om 's nachts een presentator een programma te laten maken. Desondanks heeft hij een grote schare fans, gezien de vele fansites. Het programma van Velthuysen werd vorig jaar zelfs genomineerd voor een radioprijs.

Radioprogramma's met presentatoren en interactie met luisteraars zijn tegenwoordig erg zeldzaam geworden op de publieke omroep. Radio 1 heeft tegenwoordig grofweg drie nachtprogramma's die aan die criteria voldoen. Het EO radioprogramma De Randen Van De Nacht, waar aan de hand van een (veelal lichtelijk) stichtelijke stelling, de mogelijkheid wordt geboden om te reageren. AVRO Nachtdienst, één van de langstlopende radioprogramma's

van de Nederlandse radio, waarbij bellers vragen stellen die door andere bellers beantwoord worden en Casa Luna, het programma dat na twaalfde de nachtelijke radio-uren mag openen, waarbij in het eerste uur een gast reageert op de actualiteiten van de dag en dat na enen verandert in een programma met reacties van bellers.

1.6. Aanpak

In mijn scriptie wil ik proberen een onderzoek te doen naar de geschiedenis van nachtradio. Waarom is het ooit ontstaan en wat zijn belangrijke veranderingen geweest in die inmiddels ruim 35 jaar dat het bestaat? Hiervoor wilde ik navraag doen bij enkele pioniers, maar dat bleek in de praktijk een stuk lastiger. Ook het verzamelen van informatie in andere bronnen was erg lastig; het zal een euvel zijn dat met radio maken te maken heeft; er is nauwelijks informatie schriftelijk overgeleverd. Er zijn voldoende boeken over radio geschreven, maar nachtradio wordt daarbij niet als een specifiek, karakteristiek onderdeel gezien.

In sommige boeken wordt kort gerefereerd aan een bepaald aspect van nachtradio, maar voor de rest zijn bijvoorbeeld de archieven van het Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum heel nuttig gebleken. In de bibliotheken bevonden zich oude krantenartikelen en zelfs een rapport naar het aantal luisteraars naar nachtradio uit 1974. En aangezien radiomakers graag radio maken over andere radiomakers, kon ik daar ook enkele interviews terugluisteren met als thema 'nachtradio.' Ze staan vermeld in mijn lijst bronnen.

Om een beeld te krijgen van hoe nachtradio gemaakt wordt, heb ik geprobeerd radiomakers te benaderen die hier zelf ervaring mee hebben. Presentatoren, redacteurs en DJ's. Niet iedereen bleek goed te benaderen, maar met de mensen die ik heb gesproken, kon ik een aardig beeld krijgen. Nogmaals, hier hielp het ook dat ik al veel weet van het onderwerp had. Een enkele keer zei een geïnterviewde dat ik er meer van wist dan die persoon zelf.

2. Nachtradio

2.1. Geschiedenis

Er was een tijd dat er na het laatste programma op de publieke omroep enkel nog het Wilhelmus klonk en dat het daarna een hele nacht lang stil werd. Geen radio. Het roept de vraag op waarom er eigenlijk ooit tot nachtradio is besloten. De reden daarvan ligt begin jaren zeventig, als de wereld in tijden van oliecrises, de koude oorlog en een onrustig Midden Oosten verkeert. Het kabinet Biesheuvel wil daarom dat er altijd een radiozender stand-by staat, voor het geval er calamiteiten zijn en er direct gehandeld moet worden. 3FM, dan nog Hilversum III geheten, neemt die taak op zich. Handig, want de zender kan daarmee meteen ook de concurrentie aangaan met andere, internationale, zenders die wél 24 uur per dag uitzenden. Of met naaste (en grootste) concurrent Veronica. Met andere woorden: 's nachts valt er qua luistercijfers nog een wereld te winnen.

Mooi is een in 1974 uitgebracht marktonderzoek, waarin de nachtluisteraar nader toegelicht wordt en de resultaten van ruim een half jaar nachtradio op Hilversum III tegen het licht worden gehouden. Zo blijkt op dat moment een kwart van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder wel eens naar nachtuitzendingen te luisteren. Ook blijkt de nacht van zaterdag op zondag en dan tussen 24.00 en 1.00 uur het populairste te zijn en zijn de uren tussen 6.00 en 7.00 uur in die nacht het minst beluisterd; iets dat ook tegenwoordig nog steeds geldt. Meer dan driekwart geeft dan al aan het belangrijk te vinden dat er 's nachts uitzendingen zijn van de radionieuwsdienst. De muziekvoorkeur is redelijk verdeeld: 33% van de deelnemers aan het onderzoek acht popmuziek (waarmee Rolling Stones, Osmond Brothers, Gary Glitter, Sandra & Andres en de Cats wordt verstaan) én amusementsmuziek (James Last, Mantovani en Jan Corduwener) beiden zeer geschikt voor muziek in de nacht.

De gegevens worden in een persbericht op 7 januari 1974 naar buiten gebracht: “De nachtuitzendingen op Hilversum III, die 15 oktober jl. begonnen, werden in de eerste week gemiddeld per uur beluisterd door 0.6 procent van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder (= 60.000 personen).” Ook blijkt dat 1,8% van de nachtelijke luisteraars naar Hilversum III luistert en de andere radiozenders halen gezamenlijk niet meer dan 1,3%. Het is grappig om te zien dat de luistercijfers voor de nachtelijke radioprogrammering anno 2008 flink is toegenomen, maar niet exorbitant; er zijn veel meer zenders met een nachtprogrammering bijgekomen en we leven tegenwoordig in een '24 uren economie'. Uit de luistercijfers blijkt dat allerminst.

Toch werd in 1979 besloten om de nachtuitzendingen op 3FM te staken. In plaats daarvan was vanaf 30 maart in dat jaar niet die zender, maar Radio 1 's nachts actief. Vanaf halverwege jaren tachtig zond Radio 2 's nachts hetzelfde signaal uit. Pas vanaf 1992 is 3FM weer begonnen met nachtuitzendingen en tegenwoordig zendt elke publieke zender 's nachts programma's uit, al dan niet opgenomen. De commerciële zenders zijn inmiddels niet achtergebleven, al draait het overgrote deel 's nachts non-stop muziek.

Aanvankelijk worden de nachtelijke uren door menig radiomaker gezien als een barre uithoek. Maar ook zijn er radiomakers die er juist de mogelijkheden zien. “Het tempo lag 's nachts lager, je hoefde niet voortdurend te scoren. En in de nacht kon je dingen doen die overdag volstrekt ondenkbaar waren. Zo heb ik een keer een hele elpee achter elkaar gedraaid,” haalde radiomaker Vincent van Engelen, tegenwoordig nog steeds actief in de nacht, nu bij Omroep Max op Radio 4, in 1995 herinneringen op in een artikel in De Groene Amsterdammer.

Elpees volledig draaien is één ding, maar mensen tot de meest bizarre acties bewegen is een tweede. Willem de Ridder vertelt in hetzelfde artikel over z'n actie waarbij hij honderden mensen opjutte om Slot Loevestein te bestormen. De Ridder noemt zichzelf in het

artikel dan ook niet voor niets ‘experimenteel kunstenaar’ en ‘orakel.’ In de jaren zeventig was Jan Haasbroek hoofd radio bij de VPRO en hij haalt in het voornoemde artikel in De Groene Amsterdammer nog warme herinneringen op aan allerlei fratsen die hij uithaalde. Misthoornconcerten, live uitzendingen vanaf treinstations, het kon niet gek genoeg. In zijn in 2004 verschenen boek Van Idee Naar Idool refereert hij vreemd genoeg aan menig gebeurtenis uit z’n carrière, maar de nachtradio wordt daarbij volledig over het hoofd gezien.

Toch is de VPRO lange tijd één van de omroepen geweest die nachtradio nog serieus nam. Het was dan ook de enige omroep die tot de horizontalisering twee nachten voor de rekening nam. De dinsdagnacht was daarbij meer een muzieknacht, maar in de vrijdagnacht waren de mogelijkheden groter. Een programma als Nachtzusters was in de jaren negentig zeer succesvol en zelfs de herhalingen van Jacques Plafond’s (Wim T. Schippers) Ronflonflon die later in de nacht uitgezonden werden, konden nog op een relatief groot publiek rekenen – gezien de vele enthousiaste reacties op fansites op internet.

Experimentele of vernieuwende nachtradio is in de loop van de jaren negentig definitief verdwenen. Wat wel altijd zijn gebleven, zijn themanachten. In de jaren tachtig was er bijvoorbeeld al een door de VARA georganiseerde Nacht van de Poëzie. Later organiseerde vooral de NCRV in het kader van het programma Nachtlucht nog regelmatig themanachten. Opvallende radioprogramma’s zijn er in de afgelopen tien jaar nog nauwelijks geweest in de nacht. Vermeldenswaardig is de BNN die met het praatprogramma De Doofpot van Marcoen Hopstaken het aandurfde zonder enige voorselectie bellers in de uitzending te laten. Ondanks de grote bijval die het programma onder de luisteraars van de nachtradio had, verdween ook dit programma bij de invoering van de horizontalisering.

2.2. Luistercijfers

Na enig heen en weer e-mailen met de NOS kon ik een overzichtje krijgen van de luistercijfers van Radio 1. Het mooie is dat daarin ook de ontwikkelingen vanaf 2000 zijn aangegeven. Elk jaar zijn de gegevens in oktober/november gemeten en daarvan is het percentage bekeken dat naar Radio 1 luistert. Dat levert de volgende tabel op:

oktober/november 2000	22.000 luisteraars
oktober/november 2001	30.000 luisteraars
oktober/november 2002	32.000 luisteraars
oktober/november 2003	32.000 luisteraars
oktober/november 2004	41.000 luisteraars
oktober/november 2005	40.000 luisteraars
oktober/november 2006	45.000 luisteraars

Bron: Dienst Luisteronderzoek

Uit een ander spreadsheet dat me door de Dienst Luisteronderzoek is toegestuurd, blijkt dat er gemiddeld zo’n 100.000 mensen naar nachtradio luisteren (het is een getal dat heen en weer schommelt; in november en december 2004 lag dit aantal op 103.240 luisteraars en in november en december 2006 op 90.300 luisteraars). Daar zitten pieken en dalen in, zo ligt het dieptepunt in een gemiddelde nacht rond de 4.00 uur en doet een programma als Casa Luna het juist relatief goed. Ik vermoed overigens dat de goede luistercijfers sinds 2004 vooral te danken zijn aan het succes van Casa Luna, dat aan het begin van het programma rond de 180.000 bezoekers zit.

Hier treedt dus ook automatisch een grote vertekening op. Ik heb de exacte luistercijfers per programma niet kunnen achterhalen, maar het blijkt wel dat op een aantal

van 90.300 luisteraars een aantal van 45.000 een marktaandeel van rond de vijftig procent oplevert. Uit mijn gesprekken met de makers van AVRO Nachtdienst en Casa Luna blijkt dat het percentage luisteraars naar die programma's rond de dertig procent ligt, maar dat de absolute aantallen bij Casa Luna veel hoger liggen, simpelweg omdat het programma vroeg in de nacht zit.

De luistercijfers moeten daarom wel enigszins met een korrel zout genomen worden, ze geven nochtans wel een aardig beeld van de verhoudingen in de nacht. Er blijkt niettemin uit dat Radio 1 een enorm groot bereik heeft in de nachtprogrammering met een luisteraandeel dat rond de vijftig procent is.

2.3. Horizontalisering

Het is hét begrip waarmee de grote veranderingen in de programmering van Radio 1 gekarakteriseerd kunnen worden: horizontalisering. Een zender zendt elke dag op hetzelfde tijdstip eenzelfde programma uit. Herkenbaarheid van een zender is daarbij het credo. Het is niet voor niets dat de horizontalisering is over komen waaien uit de wereld van de muziekradio. Een grote markt met vele spelers en een moordende concurrentie.

Toen zendercoördinator Jan Westerhof begin 2004 de horizontalisering doorvoerde op Radio 1, kreeg hij veel kritiek te verduren, onder andere in een reeks artikelen in NRC Handelsblad. Hem werd bijvoorbeeld verweten dat de invoering ervan 'funest voor de kwaliteit van de publieke radio.' In een reactie erop in het artikel 'Lang Leve De Luisteraar!' in NRC Handelsblad liet Westerhof weten waarom horizontalisering wat hem betreft de enige manier is om de concurrentie met andere zenders aan te kunnen gaan. Volgens Westerhof een beproefd recept in het buitenland en om dat te onderstrepen haalt hij een reeks deskundigen uit de omringende landen aan; omroepmedewerkers bij de BBC, de VRT en de WDR zouden enthousiast zijn over de invoering van het systeem. Ook vergelijkt Westerhof het met een krant. Als je een krant logisch indeelt (sport bij sport, buitenlands nieuws bij buitenlands nieuws), waarom doe je dat dan niet bij een radiostation?

Herkenbaarheid is daarbij het credo. Ik denk dat Westerhof daar op zich goede argumenten voor heeft; zo haalt hij aan dat luisteraars de radio niet aanzetten voor een specifiek programma, maar voor een zender die ze wel of niet aanspreekt. En een medewerker van Radio 5 Live, Bob Shannon, wordt in hetzelfde artikel van Westerhof aangehaald en die onderschrijft de stelling met het volgende citaat: "hoe meer radiostations er op de markt komen, hoe belangrijker dat het wordt dat je een dienst aanbiedt die mensen helemaal kunnen begrijpen en kennen. Je moet mensen niet verwarren, je moet ze een handvat bieden. Ik wil het meer toegankelijk maken, meer begrijpelijk." Het is logisch dat de zendercoördinator een voorstander aanhaalt, maar ik vind medewerkers en beleidsmakers bij de BBC, VRT en WDR wel aansprekende bronnen.

Beleidsmedewerker Nies Marseille van Radio 1 laat namens Jan Westerhof weten waarom de horizontalisering gedeeltelijk in de nacht is doorgevoerd. Dat komt vooral door Met Het Oog Op Morgen. "Op Radio 1 hebben we de unieke situatie tussen 23.00 en 24.00 uur een ijzersterk programma te hebben. Dat betekent dus een groot potentieel aan luisteraars voor de daarop aansluitende nacht. Als je die luisteraars wilt vasthouden zal je dat met een horizontale programmering moeten doen. Daarmee kan je een vast luisteraarspubliek trekken."

De vergelijking van Radio 1 met een krant wordt door radiomakers op diverse weblogs en internetfora als een manke gezien. VARA presentator Paul van Gelder, hij maakte het programma Geen Tijd dat heeft moeten wijken door de horizontalisering, trekt fel van leer op z'n eigen weblog. "Het is niet 'Lang Leve De Luisteraar!,' maar 'Leve de aantallen luisteraars'" zo parafraseert hij het artikel van Westerhof in NRC Handelsblad.

Nies Marseille geeft een andere reden waarom er in de nacht geen ruimte is voor een programma zoals Geen Tijd. “Radio 1 wil een brede zender zijn en is niet bedoeld voor specifieke doelgroepprogramma’s.” Wel vreemd dat een doelgroepprogramma als Over De Schutting, dat over wereldmuziek gaat, wél in de nacht wordt uitgezonden.

Waarom de NCRV het ‘tijdslot’ van 0.00 uur heeft gekregen, is niet duidelijk. Marseille daarover: “een aantal omroepen was bereid een dergelijk programma te maken. Op basis van inhoudelijk afwegingen, kostenplaatje en continuïteit is besloten dit door de NCRV te laten maken. De resterende nachtelijke uren zijn over de andere omroepen verdeeld.”

Aad van Nieuwkerk heeft wel een verklaring voor het feit dat NCRV het tijdslot van 0.00 uur heeft gekregen: “het is met dit soort dingen zo dat het formeel open is, maar de uitkomst was al duidelijk dat de NCRV het programma zou krijgen. Iedere omroep moet voldoende uren krijgen, dat is wettelijk vastgelegd. Daarnaast moeten bij elke omroep mensen aan het werk gehouden worden.” Maar wat voor programma er ook voor dat tijdstip gevraagd werd, het lag de VPRO niet. “De overweging was dat het voorschrift waaraan het programma diende te voldoen te ver af stond van wat de VPRO op dat moment zou willen maken. Het is niet onze natuurlijke habitat.”

Succes horizontalisering

Ik vind het belangrijk om het punt van horizontalisering bij de publieke omroep aan te stippen, omdat die ook tot in de nacht is doorgevoerd. Niet geheel duidelijk, er is een beetje een halfslachtige indeling ontstaan: op alle doordeweekse dagen wordt tussen 0.00 en 2.00 uur Casa Luna uitgezonden, dan volgen op maandag en dinsdag De Nachten en Wakker Op Weg (beiden EO), op woensdag en donderdag Over De Schutting (VARA) en op vrijdag tenslotte Nachtvluichten (van de gezamenlijke omroepen). In de weekenden wordt hier – logischerwijs, er is dan geen Casa Luna – vanaf geweken, maar dat geldt ook voor de programmering overdag.

Op de vraag of horizontalisering op een nieuwszender an sich een goede zaak is, wil ik in m’n scriptie niet ingaan. Wel of je het zo rigide moet doorvoeren dat ook de traditionele nachtprogrammering ervoor op de helling gaat. En waarom wordt het dan zo halfslachtig gedaan, zoals het nu is gebeurd? Het is denk ik de vraag welke rol een publieke omroep ’s nachts vervult. Is het een informatie en nieuwszender die slechts in de lucht moet zijn in noodgevallen, of mag er ook een enigszins belangwekkend programma worden uitgezonden?

De luistercijfers lijken te onderstrepen dat nachtelijke luisteraars wel behoefte hebben aan een presentator of op z’n minst een DJ; uit luisteronderzoek blijkt dat zowel 3FM als Radio 1 elk gemiddeld zo’n eenderde van het totaal aantal luisteraars in de nachten voor hun rekening nemen. Een voorzichtige conclusie lijkt me dan ook dat er in de nacht in elk geval graag naar programma’s met een presentator worden geluisterd.

De luistercijfers bevestigend, mag je ook voorzichtig concluderen dat het absolute aantal luisteraars naar Radio 1 sinds de invoering van de horizontalisering is gestegen, maar dat dit ook procentueel gelijke tred houdt (zie daarvoor 2.2. Luistercijfers). Ter vergelijking: de website radio.nl geeft aan dat het marktaandeel van Radio 1 in de afgelopen – vreemd genoeg – gedaald van 8,9% in november 2001 tot 7,0% in november 2006. De luistercijfers in de nacht zijn hier dus een positieve uitzondering op.

Een aardig puntje om nog aan te stippen, is dat in 2004 ook is besloten om 747AM niet langer de nachtprogrammering van Radio 1 uit te laten zenden. Het zullen niet veel luisteraars zijn geweest die via de middengolf naar de nachtprogrammering luisterden (ik deed het heel soms als ik in het buitenland vertoefde) en het heeft (aan de luistercijfers te zien) geen noemenswaardig effect gehad.

2.4. In het buitenland

In Nederland een vrij bescheiden fenomeen, maar hoe wordt er in de ons omliggende landen (en verder weg) over nachtradio gedacht en hebben de programma's daar een groot bereik? Wat zijn al die rare zenders die elke nacht op de middengolf te horen zijn?

Duitsland heeft, als groot land zijnde, veel regionale zenders die enkel in de aparte bondsrepublieken uitzenden. Dat verandert in de nacht; volgens een roulerend systeem nemen de zenders van de deelstaten om beurten een nachtdienst over. Dat gebeurt naar 'draagkracht;' de grotere stations nemen daarbij meer nachten voor hun rekening dan kleinere stations. Op de Duitse landszenders zijn dan drie verschillende programma's te horen: een programma met klassieke muziek, een programma met popmuziek en de 'ARD-Nachtexpress,' een programma met schlagers en 'gouwe ouwe' muziek. Maar wie 's nachts eens langs de Duitse televisiezenders zapt, ziet daar geregeld een presentator bezig met een praatprogramma. Ook in Duitsland lijkt een grote markt te bestaan voor praatprogramma's in de nacht. België voerde pas in 1989 de nachtradio in en dat lijkt niet veel voor te stellen. Sterker nog, in 2004 besloot de VRT alweer tot het einde van Nachtradio en nu is op de publieke radiostations aldaar vooral non-stop muziek te horen.

In het Verenigd Koninkrijk is nachtradio een serieuzer fenomeen dan in Nederland. Daar worden bijvoorbeeld midden in de nacht debatten georganiseerd en sinds 1994 wordt op Radio 5 Live (vergelijkbaar met Radio 1 in Nederland) tussen 1.00 en 5.00 uur 's nachts het radioprogramma Up All Night uitgezonden, waarbij gewerkt wordt met correspondenten van overal ter wereld (daarbij uiteraard handig gebruik makend van de tijdsverschillen), een onderdeel dat overigens ook door Casa Luna met succes is overgenomen. Live sport verslaggeving is ook een onderdeel van dat programma en Up All Night heeft ook regelmatig themanachten. Door het tijdsverschil wordt het programma ook veel beluisterd in Amerika. Tevens wordt Radio 5 Live ook door vele lokale en regionale radiostations in het Verenigd Koninkrijk uitgezonden. Zendercoördinator van Radio 1 Jan Westerhof verwijst graag naar Radio 5 Live als een zender die met veel succes horizontalisering heeft doorgevoerd in de programmering.

In de omringende landen lijkt het erop dat er in grote landen wel serieus aan nachtradio wordt gedaan en in kleinere landen er al snel op muziekprogramma's wordt overgestapt. Dat lijkt een logische keuze; grote landen als het Verenigd Koninkrijk en Duitsland hebben een groter budget, in eerstgenoemde geval ook nog eens veel luisteraars overzees (denk aan de oude kolonieën) en dan zijn de mogelijkheden voor een goede nachtprogrammering natuurlijk een stuk uitgebreider. En dat is nog niet alles; in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland wordt twee keer zoveel geld per hoofd van de bevolking bijgedragen aan de publieke omroep en ook in België is dat hoger. Het laatste is een stelling die in verscheidene artikelen is aangehaald, onder andere in een stuk op de website van Bezorgde Omroepmedewerkers. De exacte cijfers heb ik helaas niet kunnen achterhalen.

3. Radioprogrammering op de schop

De nacht kent diverse soorten programma's: bij 3FM draait een DJ netjes de plaatjes en mogen luisteraars af en toe bellen, andere programma's hebben of hadden een meer op een specifieke doelgroep gericht programma (Geen Tijd). In de afgelopen jaren hebben sommige programma's het loodje gelegd, anderen hebben ingrijpende veranderingen door moeten maken. Hieronder een overzicht van programma's die 's nachts worden uitgezonden of inmiddels zijn verdwenen.

3.1. AVRO Nachtdienst

'Een monument op de radio,' zo noemde presentator Martijn Rosdorff AVRO Nachtdienst, toen afgelopen december het vijftienvijftigjarig bestaan werd gevierd. Hij meent het ook nog, maar het programma heeft dan ook een roemrucht verleden met beroemde presentatoren als Karel van de Graaf, Fred Oster, Meta de Vries, Edwin Rutten en Wim Rigter. Illustere namen.

AVRO Nachtdienst begon in 1982 en was een vervolg op AVRO's Service Station. Het idee achter dat programma: luisteraars stellen vragen die door andere luisteraars beantwoord worden. AVRO Nachtdienst was daarvan de opvolger. De uitzendtijden veranderden door de jaren heen regelmatig; ooit begon het programma om drie uur 's nachts, dan weer om twee uur en tegenwoordig begint het al om één uur en duurt het niet meer tot zeven, maar zes uur 's morgens. AVRO Nachtdienst is met de vijf uur uitzending tevens het langstdurende radioprogramma. Eerder duurde het zelfs zes uur, maar dat iemand mag officieel niet langer dan vijf uur achterelkaar presenteren. Volgens de CAO van de omroep.

Halverwege jaren negentig was AVRO Nachtdienst één van de eerste programma's die het internet bij de uitzendingen betrok. Vaste luisteraars werden in de gelegenheid gesteld om via een chatkanaal mee te werken en vragen en antwoorden door te geven. Net zo goed als dat chattende luisteraars geen normale afspiegeling van de bevolking vormen (ik chatte zelf jarenlang mee en spreek hierbij dan ook uit eigen ervaring), zijn de bellers dat ook niet. Rosdorff haalt een gezegde aan: "Normal people don't call radio.' Dat klopt helemaal. Mijn eigen vader heeft ooit geprobeerd me te bellen, hij deed er 25 minuten over om eindelijk gehoor te krijgen. De drempel dat mensen bellen en nogmaals op de herhaaltoets drukken om erdoorheen te komen of nog eens het nummer intoetsen en dat zolang volhouden is hoog. De mensen die je uiteindelijk in de uitzending krijgt, willen dan ook héél graag," zo verklaart hij.

3.2. Casa Luna

Op doordeweekse dagen en tussen 0.00 en 2.00 uur 's nachts zendt de NCRV het programma Casa Luna uit. Letterlijk 'Huis van de Nacht.' In het eerste uur staat daarin een gast centraal, in het tweede uur kunnen bellers reageren op een stelling, meestal naar aanleiding van het interview uit het eerste uur. Een roulerend systeem van presentatoren zorgt ervoor dat er elke nacht een andere stem klinkt en de presentatoren reageren op elkaar door aan het einde van het programma een vraag in te spreken op een antwoordapparaat die de presentator van de dag erop aan z'n gast moet stellen.

Casa Luna werd in het leven geroepen toen bij de publieke omroep werd besloten dat de uitzendingen ook in de nacht 'gehorizontaliseerd' dienden te worden. Oftewel: elke doordeweekse dag op hetzelfde tijdstip hetzelfde programma. Omroepen werden uitgenodigd om in te tekenen met een programmavoorstel en Casa Luna kreeg de opdracht. Redacteur Joga Brouwers maakte voor Casa Luna het nachtradioprogramma Nachtlucht (dat elke zondagnacht werd uitgezonden) en denkt dat het succes van dat programma meespeelde. "Bij

Radio 1 hadden ze gezien dat we tijd in dat programma hadden gestoken en dat we het serieus nemen. Het zal er zeker bij geholpen hebben we dat het programma toegekend hebben gekregen.”

3.3. De Randen van de Nacht

Als geen andere zender lijkt de EO zich ervan bewust dat de nacht dé plek is waar de nog wakkere mens behoefte heeft aan een luisterend oor. En een stichtelijk woord. In het verleden leverde dat nog programma's op als 'Zingen in de Nacht' (koormuziek om 3.00 uur 's nachts), maar programma's als De Randen van de Nacht, waarin bellers kunnen reageren op een onderwerp, lijkt het meest populair. Oud-presentator Bart Bazuin legde het format in Spijkers met Koppen als volgt uit: “we maken ons programma, volgend op de actualiteit. De mens achter het nieuws en de kille cijfers.”

Er is geen onderwerp dat bij De Randen van de Nacht gemeden werd. En het is dan wel de EO, Evert ten Ham had niet zozeer de behoefte de luisteraars te bekeren of te evangeliseren. “Dat denken mensen al snel bij de EO. Ik wil wel over geloof praten, maar ik wil mensen absoluut niets opdringen.”

De afgelopen twintig jaar was presentator Evert ten Ham actief in de wereld van nachtradio, de laatste jaren als presentator bij de EO. Hij is geschokt als hij verhalen van luisteraars hoort. “Maar het is de nieuwsgierigheid die me motiveert. En de intimiteit: er zijn mensen die bellen en zeggen dan 'Dag Evert.' Dan blijken ze al jaren naar je te luisteren en je door en door te kennen. Maar wat een armoede en een gebrek aan contact, als ze mij als een persoonlijke vriend zijn gaan zien.”

3.4. Geen Tijd

Het programma Geen Tijd zat jarenlang in de donderdagnacht van de VARA. Eerst tussen 2.00 en 4.00 uur, later tussen 4.00 en 6.00 uur 's nachts. Tegenwoordig bestaat het niet meer. Geen Tijd richtte zich op de americana muziek en dan 'de meer ruige kant,' aldus oud-presentator Paul van Gelder. Op z'n weblog sprak hij al schande van de horizontalisering. Dat was in 2004 en misschien in de woede en de rancune van het moment opgeschreven, maar ook nu kijkt hij nog verbolgen maar gelaten op de periode terug.

De ergernis van Van Gelder betreft de VARA, die het programma niet voldoende verdedigd heeft, de muziekindustrie die een eigenzinnig programma als Geen Tijd als lastig ervaart en de zendercoördinatoren die er mede voor gezorgd hebben dat de muziek op Radio 2 'helemaal gladgepolijst is.'

Van Gelder vindt achteraf bezien niet dat hij een specifiek nachtprogramma maakte. Het is de schuld van de VARA geweest dat hij tegen wil en dank een nachtprogramma maakte, al had de nacht wel z'n voordelen. “Mensen luisterden aandachtig. Niet dat de telefoon roodgloeiend stond, maar ik ben dan ook niet zo van de praatjes tussendoor, zoals dat ene NCRV programma.”

3.5. VPRO nachtprogrammering

Tot enkele jaren geleden nam de VPRO twee nachten voor haar rekening: de dinsdagnacht en de vrijdagnacht. Volgens vroegere hoofdredacteur Aad van Nieuwkerk was het indertijd passen en meten om genoeg mensen te vinden die in de nacht mee konden helpen. “We hebben het gered met mensen die op vrijwillige basis nachtradio kwamen maken. Dat was voor mensen die thuis nog wel een plaat hadden liggen die ze wilden draaien, of een

muziekprogramma maakten, nog wel op te brengen, maar voor documentairemakers een stuk moeilijker. Het had te maken met budgetten, er was nauwelijks geld voor nachtradio.”

Toch had de VPRO klinkende namen in de nacht staan. Nachtzusters (Van Nieuwkerk: “na het serieuze gesprek van Met het Oog op Morgen even grappig napraten”) bijvoorbeeld. Of specifieke doelgroepprogramma’s zoals Muziek terwijl U Slaapt en De Gezamenlijke Zenders Peasens en Moddergat. Muziek Terwijl U Slaapt ging over in Grensverkeer en richtte zich op wereldmuziek. Die muziek is tegenwoordig te horen op Radio 6. De Gezamenlijke Zenders Peasens en Moddergat, het programma voor ‘lokale wereldmuziek,’ zoals de presentator het zelf stelde, verhuisde van Radio 1 naar Radio 4 en uiteindelijk naar 747 AM. Van Nieuwkerk: “dat programma was helemaal niet bedoeld voor de nacht, maar het was te specifiek. Of je hield er erg van, of je haatte het. Maar het kwam wel goed uit op die plek. Toen het uiteindelijk op een zender om 23.00 uur terechtkwam, belde een Friese boer verontwaardigd op: ‘ik melk mijn koeien ’s morgens om 6.00 uur met dat programma. Moet ik nu dan mijn koeien soms om 23.00 uur ’s avonds gaan melken?’”

Veel doelgroepprogramma’s – die volgens Nies Marseille (zie punt 2.3.) niet op Radio 1 thuishoren – zijn inmiddels naar Radio 6 verhuisd. Daar ligt sowieso de toekomst van de VPRO. “Ik kan me wel voorstellen dat je als zendercoördinator programma’s uit wilt zenden die een zo breed mogelijk publiek aanspreken. Voor de VPRO ligt de toekomst in webradio en on demand audio, zoals 3voor12 en Radio 6. Radio is een routinemedium, het is vijftig jaar geleden dat mensen speciaal de radio aanzetten omdat ’s avonds een bepaalde plaat kwam, dat doen mensen tegenwoordig niet meer. Inhoudelijk is wat de VPRO in de nacht op Radio 1 deed, naar Radio 6 gegaan. We hoeven niet per se met onze kop de radio en met de komst van die zender kan de VPRO structureel aandacht besteden aan jazz en wereldmuziek, zaken die we belangrijk vinden.”

4. Nachtradioproblematiek

4.1. Belang van nachtradio

Waarom is nachtradio van belang? Volgens Evert ten Ham is er een enorme behoefte aan ‘een luisterend oor.’ Mensen bellen met grote problemen: “dat is geen radio, het is een pastoraat. Er gaan zoveel mensen naar de verdoemenis.” Ten Ham probeert als presentator dan ook vooral luisteraars te helpen. “Ik gaf eens de tip aan een beller om z’n problemen op een rij te zetten en na te gaan waar het fout was gegaan. Dat bleek te helpen. Een luisteraar die ook met problemen zat, heeft het ook gedaan en die belde me op om te bedanken.”

Nachtradiomakers hebben een grote bevoegenheid en hebben een ‘missie.’ Niet zelden geven radiomakers aan zichzelf als ‘gids door de nacht’ te zien. En ook al luisteren er nauwelijks mensen, de kwaliteit van de luisteraar is hoger; er wordt aandachtiger geluisterd.

Over de lage luistercijfers maken de meeste makers zich niet al teveel zorgen. Zoals radiomaker Marten Minkema van de VPRO in een interview in De Gooi- en Eemlander uit 1996 vertelt: “stel dat ik vijfduizend luisteraars bereik, dan zijn dat nog altijd tien volle theaterzalen. Dat is toch prachtig! Ik maak liever radio in de nacht voor die paar luisterende piekeraars en slapelozen, mijn vrienden en familie dan behang voor tien miljoen, op de dag.”

Lage luistercijfers mogen er dan ’s nachts gescoord worden, nachtradio móet simpelweg. Joga Brouwers: “Dan zou de functie van Radio 1, als een zender die altijd stand-by moet zijn voor het geval er belangrijke gebeurtenissen zijn, vervallen.” Brouwers weet – niet zonder enige trots – te vertellen dat in 2006 Casa Luna tot zes keer toe is onderbroken vanwege politieke gebeurtenissen. “Dan kan je wel zeggen: ‘zet dan de TV aan’ maar mensen die onderweg zijn, willen ook op de hoogte blijven.”

Bestaat er dan zoiets als ‘typisch nachtradio’? Bij Casa Luna is het in elk geval niet de uithoek waar alles geoorloofd is. Wel ligt het ritme er lager dan overdag, ‘omdat mensen aandachtiger luisteren’ en krijgen gasten meer de kans om hun verhaal kwijt te kunnen. “Daar is een praktische reden voor. Politici zijn overdag veel te druk met allerlei vergaderingen, rennen van hot naar her en dan kunnen ze aan het einde van de dag, bij ons in de studio, een uitgebreider interview geven. In Engeland, waar natuurlijk ook veel meer luisteraars zijn, worden midden in de nacht debatten uitgezonden. Niemand die dat gek vindt.”

Aad van Nieuwkerk: “we hebben bij de VPRO altijd het beleid gehad dat je het tijdstip van uitzending je uitgangspunt moet zijn bij zo’n uitzending. Dus je legt het tempo lager, maar je kunt een nacht ook gebruiken om specifiek aandacht te besteden aan één vraag.”

In een artikel in De Gooi- en Eemlander uit september 1993 wordt de socioloog Peter Hofstede aangehaald. Hij geeft een andere visie op het belang van nachtradio. “De nacht is een dorp en de nachtradio is de dorpspomp. Het is nog de enige plek in Nederland waar je elkaar ’s nachts veilig kunt ontmoeten, zonder geconfronteerd te worden met dat ‘andere volkje van de nacht’; de dieven, moordenaars, seksueel perversen, vreemdgangers en zatlappen.” En verder: “nachtradio is veilig. Anoniem. In een visuele cultuur als de onze, met veel aandacht voor uiterlijk, kan het soms prettig zijn om je gezicht niet te laten zien.”

Hij kan ook verklaren waar de functie van nachtradio als ‘dorpspomp’ vandaan komt. “Het is allemaal begonnen in de jaren zestig, met de NCRV. Maar wel vanuit een heel ander uitgangspunt. Het was meer een handreiking richting hardwerkende nachtwerker, de trouwe volgelingen Gods. Dat heeft zich nu wel behoorlijk gedemocratiseerd.”

De laatste verklaring is een leuke, maar er is wel een kanttekening bij te plaatsen. Nachtradio is pas in de jaren zeventig goed van de grond gekomen en de zendingsdrang zit er alleen bij de EO nog een beetje in. Maar uit bezuinigingsoverwegingen hebben alle omroepen hun ‘hulplijnen’ moeten staken.

4.2. Nachtluisteraar

Over de vraag waarom mensen 's nachts de radio aanzetten, werd in 1974 al een interessant marktonderzoek gehouden: “Op de vraag waarom men, op het moment dat men de laatste keer 's nachts naar de radio luisterde, nog op was, antwoordde 51% dat men nog geen zin had om te slapen, 20% dat men moest werken, 7% omdat men niet kon slapen, 5% omdat men moest studeren, 6% omdat men gewend was laat op te zijn, 5% omdat men wakker geworden was en niet meer kon slapen, en tenslotte 4% omdat men gewend is vroeg op te staan.”

Natuurlijk, luisteraars zijn 's nachts heel andere mensen dan overdag, zo vindt EO presentator Bart Bazuin. “Jij bent 's morgens onder de TL bak ook een heel ander mens dan 's avonds op de bank met een goed glas wijn.” En mensen zijn eerder geneigd hun intieme verhalen met elkaar te delen. EO collega Evert ten Ham: “laatst belde er een jongen die net had gehoord dat de man van wie hij dacht dat hij de vader was, niet zijn echte vader was. Dan denk ik: ‘wie ben ik dan? Wie is die man? Waarom vertel je mij dat?’ En hij zei buiten de uitzending om tegen me: ‘ik ken jouw nachtprogramma en ik denk dat ik het jou wel kan vertellen.’”

De EO besteedt graag aandacht aan ‘de mens achter het nieuws.’ Het gevolg is dat door de persoonlijke verhalen van de luisteraars, de emoties soms hoog oplopen. Bazuin geeft toe dat hij soms luisteraars tegen zichzelf in bescherming probeert te nemen. “Er zijn mensen die hun rancune over hun ex tegenover heel Nederland tegen zichzelf willen ventileren. Het moet niet ordinair worden.” Daar is, zo blijkt uit hetzelfde interview, Hettie Lubberding (AVRO) het niet mee eens: “mensen zijn niet dom. Ze weten echt wel hoever ze kunnen gaan.”

Neemt niet weg dat vooral bij 3FM de nacht soms een karavaan aan dronken en gekke bellers oplevert. Vooral bij Giel Beelen is het raak. “Ik heb een paar vaste bellers. En ik weet dat er daarnaast zat luisteraars moeten zijn die vast luisteren.” Al beweren collega DJ's dat Beelen het ook maar al te graag over zichzelf afroept.

4.3. Ergernissen

Leuk, al die radioprogramma's, en de meeste presentatoren doen het ook met heel veel plezier. Toch zijn er kleine ergernissen over de nachtprogrammering, vooral bij de makers. Dat kan gaan over de horizontalisering, over beleid van de zendercoördinator, maar het meest nog over het beperkte budget waarmee programmamakers moeten werken.

Hoorspel

Bij Casa Luna betreft de grootste ergernis het hoorspel van Ollie B. Bommel. Of in het verleden, Het Bureau. Presentator Cees Grimbergen sprak daar in 2004 al z'n ongenoegen over uit, in een reportage voor het programma Antenne. ‘Heel aardig gemaakt, maar om hier nu dan jarenlang Casa Luna voor te onderbereken. Casa Luna bestaat over drie jaar misschien niet meer, maar het is nu al vastgelegd dat Het Bureau nog drie jaar doorgaat.’

Maar na het eindigen van Het Bureau is er blijkbaar bij de leiding van Radio 2 nog altijd de wil om door te gaan met een hoorspel op het tijdstip van 0.45 uur. Ook redacteur Joga Brouwers kan haar ergernis over dit besluit moeilijk onderdrukken. “We zaten eerst jarenlang met dat andere hoorspel en nu dit weer. De zendercoördinatoren wilden dat het liever in ons programma uitgezonden zou worden dan in Kunststof, dat 's avonds om 19.00 uur minder luisteraars trekt dan wij na twaalfen. Wij maken een radioprogramma van twee

uur. Dan hebben we in het eerste uur drie kwartier met een gast gesproken en wil je luisteraars in het tweede uur op een onderwerp laten reageren, komt daar eerst een kwartier ‘pompiedompiedom’ Bommel tussendoor.” Het euvel doet ze verder af met ‘daar hebben we hier nog wel eens over.’

Slaapgebrek

Uit een scriptie van Joga Brouwers uit 2001 blijkt dat acht op de tien presentatoren van nachtradio het als problematisch ervaart om ’s nachts te presenteren.

Toen ik enkele jaren geleden tijdens mijn stage bij de AVRO tegenover Hettie Lubberding, oud-presentatrice van AVRO Nachtdienst kwam te zitten, vroeg ik het maar eens rechtstreeks: ‘waarom presenteer jij eigenlijk niet meer?’ Het antwoord was kort: het was niet meer te doen. Boven een bepaalde leeftijd is het niet meer op te brengen om elk weekend tussen 1.00 en 7.00 uur een nachtprogramma te presenteren. Als je jong bent, hou je zo iets wel vol, maar op latere leeftijd niet meer.

Evert ten Ham van de EO is na twintig jaar met nachtradio gestopt. “Ik ben in oktober 2007 opgehouden en mijn biologische klok is er nog helemaal op ingesteld om een nachtprogramma te presenteren. De eerste dagen slaap je wel wat bij, maar nu, een paar maanden later, slaap ik nog steeds elke nacht maar zo’n vier uurtjes. Ben ik klaarwakker en uitgeslapen. Dan ga ik maar even een paar uurtjes een boek lezen.”

4.4. Budgettering

Tot een jaar geleden had de EO een nazorgservice. Zeventien telefonisten staan dan stand-by en jaarlijks komen er bij de telefoonlijn zo’n 33 duizend telefoontjes binnen. Daar heeft de EO mee moeten stoppen. Ten Ham: “Het geld bij de overheid wordt sinds kort geormerkt. Alles wat de EO aan subsidie krijgt, moet in programma’s worden gestoken. Ook de EO Gezinsdag is daar het slachtoffer van geworden.”

Het idee dat de EO veel waarde hecht aan programma’s waar mensen hun problemen met elkaar kunnen delen en hulp kunnen bieden, klopt volgens Ten Ham niet helemaal. “Ik moest álles alleen doen. De presentatie, de techniek én de telefoon. Dus vooraf bellers filteren is er niet bij. Er zijn wel eens mensen in de uitzending helemaal van jetje gegaan. En nog een nadeel is dat soms mensen zomaar in de uitzending beginnen te godverren. Daar zijn we bij de EO niet blij mee, maar ik probeer het gesprek dan toch maar netjes af te ronden.” Dat de EO dan ook, in tegenstelling tot de AVRO, wel veel geld uit zou trekken voor nachtradio berust volgens Ten Ham dan ook op een misverstand. Maar het is dan ook voor alle programma’s moeilijk om zaken financieel rond te krijgen.

De naam AVRO viel al. Als er één radioprogramma is waarvan de makers voor het voortbestaan hebben moeten vechten, dan is het wel AVRO Nachtdienst geweest. Het programma dreigde zelfs per 1 september 2006 te verdwijnen. Presentator Martijn Rosdorff kreeg de keuze: óf de gast tussen 5.00 en 7.00 uur weg (sinds enige jaren was er in de laatste twee uur van de uitzending een gast, waar bellers vragen aan konden stellen), of de telefoniste weg. Die keus was snel gemaakt, want de telefoniste is bij het radioprogramma heilig. Broodnodig ook – om alle dronken bellers in de uitgaansnacht eruit te filteren. Eigenlijk is één telefoniste ook te weinig, want een mens moet soms een uur blijven proberen voor er opgenomen wordt. (Overigens had AVRO Nachtdienst tot acht jaar geleden zelfs zes redacteuren.)

AVRO Nachtdienst telt drie werknemers en daar zat ‘m nu juist het probleem. Rosdorff benadrukt dat het management bij de omroep nachtradio ‘een warm hart’ toedraagt. “De voorzitter van de Raad van Bestuur bij de AVRO vindt nachtradio het belangrijkste dat er

is. Dat is een beetje gechargeerd, maar het zegt wel iets. Ook het managementteam liet weten dat het nachtradio wel belangrijk vindt.” Waar het probleem dan zat? Overal. Bij het de zendercoördinator. Bij het hoofd radio binnen de omroep. Bij de hoofdredacteur van het programma. En ja, het was vooral een financiële kwestie: “voor elk tijdstip bestaat een bepaald bedrag.” Het gevolg is dat de laatste twee uur van AVRO Nachtdienst op een stelling gereageerd kan worden. Volgens Rosdorff is het écht geen stand.nl. “Zeker niet, wij kunnen mensen veel meer hun verhaal laten doen. Bij stand.nl zeggen luisteraars enkel ‘eens’ of ‘oneens’ en dan is er weer een volgende luisteraar.”

Het programma Geen Tijd van presentator Paul van Gelder redde het door tekorten in de omroepbudgetten helemaal niet. Al deed de VARA volgens Van Gelder ook niet al teveel moeite om zijn programma te behouden. “Ze vonden het programma op zich nog wel leuk, maar ze kregen minder tijd toebedeeld.” Van Gelder denkt dat ook de zendercoördinator dwars lag. “Indertijd deden ze het af met een simpele mededeling als 'er moet bezuinigd worden, dus je programma wordt geschrapt,' maar als ik er een paar jaar later aan terug denk, dan was er wel meer aan de hand.” Tegenwoordig doet Van Gelder de hele gang van zaken af als ‘een combinatie van factoren.’

De VPRO diende tot een paar jaar geleden zowel de dinsdag- als de vrijdagavond te vullen. Dat gebeurde, zoals gezegd onder punt 3.5, met hulp van vrijwilligers. Er werden zelfs programma's herhaald, zoals Wim T. Schippers' Ronflonflon. “We hebben bij de VPRO toch niet het idee om zomaar iemand neer te zetten. Het moet wel bij de sfeer passen en dat kost geld en mankracht. Het was dus wel moeilijk. Ronflonflon herhalen was een noodgreep.”

4.5. Toekomst van nachtradio

Moet de nacht de plek zijn om er op los te experimenteren? Zoals in het verleden werd gedaan door omroepen als de VPRO? Of moeten er programma's worden uitgezonden die de luisteraar serieus neemt?

Evert ten Ham pleit in het SP blad Tribune voor een soort talkradio. “Dat zou de politiek op moeten pakken. Zet bij de publieke omroep ‘talkradio’ op met een psychiater, een psycholoog en een maatschappelijk werker. Dat zou heel therapeutisch kunnen werken.” Hij hoort veel ellende en de EO nazorg is er door budgettaire redenen mee opgehouden. Zelf is Ten Ham tegenwoordig actief bij Groot Nieuws Radio. Enkel overdag. Ziet hij geen mogelijkheid voor die zender om dat gat op te vullen? “Misschien in de toekomst, maar op dit moment is er nog onvoldoende budget.”

De VPRO heeft nog wel enige tijd overwogen om een uurtje per week in de nacht als experiment te laten gebruiken. Van Nieuwkerk: “een uurtje waarin nieuwe radiomakers ervaring op konden doen. Maar in de herindeling van de nachtuitzendingen is dat plan komen te vervallen.” Hij voegt eraantoe dat het ook met de budgetten moeilijk was om rond te krijgen.

Hettie Lubberding van de AVRO is er niet voor om de nacht als kweekvijver te laten gebruiken. “Natuurlijk, je zou de nacht kunnen gebruiken voor de ontwikkeling van talenten. Maar de luisteraar heeft het recht om serieus te worden genomen en niet zomaar wat mensen aan te horen klooiën.” Ze hekelt de houding van de omroepen om dan maar 's nachts non-stop muziek te programmeren, zoals op Radio 2 gebeurt. “Als je muziek wilt horen, dan zet je maar een plaatje op, of je luistert naar de commerciëlen. Ik vind niet dat wij van de publieken daarvoor moeten zijn.”

Marseille (Radio 1) laat weten dat wat hem betreft er best geëxperimenteerd mag worden in de nachtelijke uren. “Maar wel op voorwaarde dat het karakter van Radio 1 niet aangetast wordt. Maar dit is verder aan de omroepen...”

5. Conclusies

Bestaat er zoiets als ‘nachtradio’? Dat is een niet eenvoudig te beantwoorden vraag. Ik denk niet dat de makers van nachtradio programma’s maken met het idee dat ze dit voor een specifiek publiek doen. Alleen heeft de nacht wel enkele voordelen. Er is meer aandacht voor luisteraars, er is meer ruimte voor langere interviews en er is ook een direct contact met die luisteraar. Zoals sommige geïnterviewden al aangaven: Nachtradio moet mensen niet in slaap wiegen. Het is bedoeld voor de mensen die wakker zijn. Dat Radio 1 ’s nachts een marktaandeel van zo’n dertig procent haalt, lijkt het beeld te onderschrijven dat radioluisteraars ’s nachts behoefte hebben aan op z’n minst een presentator. Ook 3FM haalt ’s nachts zo’n marktaandeel en ook die zender heeft heel de nacht door een presentator paraat. Dat zegt niet alles, maar wel iets over dat publiek.

Misschien zou het beter zijn om de functie van een zender als Radio 1 ’s nachts om te vormen tot een zender die niet primair erop gericht is om een groot marktaandeel te verkrijgen te behouden, maar om de luisteraar een luisterend oor te bieden. Dat een zender als Radio 1 ’s nachts aan dertig procent marktaandeel komt, maar overdag niet verder dan zeven procent, zegt volgens mij wel iets over het belang ervan.

Wie op internet zoekt op nachtradio, komt vele fans tegen. Het lijkt er sterk op dat het een fenomeen is dat veel liefhebbers heeft, al is dit speculatie en slechts gebaseerd op eigen ervaringen. Een veel gehoord argument daarbij is dat er in de nacht meer intimiteit is tussen de maker en de luisteraar en dat er ’s nachts meer tijd is voor die luisteraar. Er zou ’s nachts ook aandachtiger geluisterd worden door het publiek. Wie weet heeft dat ook een positief effect op de betrokkenheid van die luisteraar bij de presentator of DJ. Maar ook de horizontalisering is bij die groep luisteraars niet bepaald goed ontvangen, al lijken de luistercijfers en het marktaandeel van Radio 1 in de nacht juist het tegendeel te beweren.

Om op dat laatste onderwerp door te gaan, het is een veel gehoorde klacht in het Hilversumse; de horizontalisering van de publieke radiozenders heeft de programmering een eigen gezicht ontnomen. Daarin verschillen de ergernissen rond de dagprogrammering niet met die van de nachtprogrammering. Veel programma’s zijn erdoor gesneuveld en de traditie waarbij elke omroep een nacht voor z’n rekening nam is ook verdwenen. De luistercijfers hebben er niet onder te lijden gehad, maar het is niet aan te tonen of die wél slechter waren geworden als de horizontalisering van het nachtprogramma níet was doorgevoerd. Bovendien is die vrij halfslachtig doorgevoerd, met sommige programma’s wel horizontaal, sommige programma’s voor enkele dagen en in het weekend de ‘gewone’ weekendprogramma’s, dat de vraag gerechtvaardigd lijkt waarom dit ooit is doorgevoerd.

Alle programma’s bij de publieke omroep lijken te lijden te hebben gehad onder de bezuinigingen die vanuit Den Haag zijn opgelegd en ook de nachtprogrammering heeft daar mee te maken gekregen. De voorbeelden heb ik in het vorige hoofdstuk aan kunnen geven; bij de AVRO is het maar de vraag of een nachtprogramma kan blijven bestaan dat in de productie toch niet heel duur kán zijn (een presentator, een technicus en een telefoniste) en bij het programma Casa Luna, dat nota bene via een door Radio 1 georganiseerde intekening aan de NCRV is toegekend, moet de technicus niet alleen de techniek doen, maar intussen ook met de presentator overleggen én de telefoon aannemen. Het lijkt weinig praktisch en niet alle betrokkenen zijn er blij mee.

Omroepen wekken de indruk nachtradio wel belangrijk te vinden. Het feit dat er capriolen bij e AVRO zijn ondernomen om hun eigen nachtprogramma AVRO Nachtdienst in de lucht te houden, lijkt dit te onderschrijven. Hier lijken de omroepen ook echt een publieke functie te vervullen. Ook nachtradio maken kost geld en dat gebeurt wel voor een fractie van het aantal luisteraars dat een zender overdag trekt. Daar staat tegenover dat er ook een

‘moetje’ is vanuit de overheid (er moet nu eenmaal een presentator actief zijn op Radio 1 in de nacht) en dat het budget voor nachtradio een stuk lager ligt dan ‘dagradio.’

De doelgroepprogramma’s die in het verleden in de nacht zaten, zijn daar grotendeels verdwenen. Is dit erg? Ze lijken hun publiek wel te vinden, maar dat er andere, modernere, kanalen voor gevonden zijn. Via webradio of on demand audio. Al is het idee dat een luisteraar ‘per toeval’ met bepaalde muziek in aanraking komt, hiermee definitief voorbij.

Daarnaast is er nog 3FM, die de functie van kweekvijver vervult. Het is een mooie mogelijkheid voor jonge DJ’s om zich aan het publiek te presenteren. Het blijkt dat er een grote behoefte is aan dat podium; ook de Veronica Radioschool poogt talenten een kans te bieden op hun ‘eigen’ radiostation. En gezien het aantal demo’s dat 3FM op wekelijkse basis binnen krijgt, is enkel de nacht niet voldoende om iedereen die gelegenheid te geven. Er zijn doorgroeimogelijkheden, maar die zijn vrij beperkt. Het lijkt er dan ook op dat 3FM ’s nachts ook een publieke functie vervult; talenten een kans geven en als die talenten na verloop van tijd naar andere radiostations ‘uitvliegen’, is dat geen probleem; ‘all in the game.’

6. Verantwoording / werkwijze

6.1. Planning

Het idee was om vooral in de eerste week veel research naar het onderwerp te doen en te bepalen welke mensen vragen wilde stellen voor m'n scriptie. Al vrij snel had ik door dat ik daarbij presentatoren en redacteuren van nachtprogramma's aan het woord wilde laten. Hoe kijken zij tegen nachtradio aan? Hebben ze enig idee van hun publiek? Toen begon het achterhalen van adressen en het benaderen. Niet alles verliep even succesvol, zo bleek niet iedereen bereikbaar. Hier kom ik later in dit hoofdstuk nog op terug, maar het directe gevolg was dat ik met m'n planning in de knoop kwam en bijvoorbeeld geen mogelijkheid meer zag om een opzet van m'n scriptie met m'n begeleider door te spreken. Zeer jammer, want daardoor heb ik het risico moeten nemen dat ik misschien bepaalde zaken helemaal verkeerd heb gedaan.

6.2. Uitvoering

Zoals ik al in mijn inleiding aangaf, is nachtradio een interesse die al ver teruggaat. Het bleek echter lastig om veel informatie over het onderwerp te vinden. Ooit had ik het ijdele idee om voor mijn afstuderen een nachtradio encyclopedie samen te stellen. Nu weet ik dat er ten eerste een grote behoefte is aan een naslagwerk met alle weetjes over nachtradio (er is simpelweg niet zoiets) maar dat het ten tweede ook schier onmogelijk is om met veel nachtradio medewerkers contact te leggen.

Omdat ik al geruime tijd de nachtradio volg en ik er veel vanaf weet, heb ik veel uit m'n eigen ervaringen kunnen putten. Dat is een enorme hulp gebleken, want inzake AVRO Nachtdienst was de anders toch altijd zo spraakzame en openheid propagerende presentator Martijn Rosdorff erg voorzichtig. Sterker nog, hij wilde bijna níets zeggen over het bijna verdwijnen van z'n programma. Om wat meer daarover los te krijgen werd ik doorverwezen naar een radiohoofd bij die omroep die nét drie weken op Aruba zat. Uiteindelijk wist ik nog wat informatie los te peuteren bij een collega luisteraar die bij iedereen informatie krijgt losgepeuterd. Het geeft voor mij wel aan dat het lastig is om mensen te vinden die openhartig over het onderwerp durven te praten.

Ik heb ook van de mogelijkheid gebruik gemaakt om in de archieven van het Instituut voor Beeld en Geluid te gaan kijken. Men bleek er zeer behulpzaam en ik kon daar enkele oude radioprogramma's terugluisteren waar over het onderwerp nachtradio werd gesproken. Het blijft toch een onderwerp waar heel weinig over geschreven is, maar ik vond ook nog een knipselmap met daarin diverse artikelen die over nachtradio zijn geschreven. Daar heb ik nog de nodige informatie uit kunnen halen. Het interessantste waren echter de luisteronderzoeken van vijfendertig jaar geleden, waarin viel terug te lezen hoe er tegen nachtradio werd aangekeken en wat luisteraars van dit (toen nieuwe) fenomeen verwachtten.

Ik heb me in m'n scriptie vooral gericht op Nederlandse media, maar voor een visie op nachtradio in het buitenland (voornamelijk de omringende landen), kon ik wel uit andere, buitenlandse, media putten. Wel vond ik een artikel op de website van de SP. In de Tribune – het partijblad van de SP – stond een uitgebreid artikel over nachtradio, daar heb ik veel informatie uit kunnen putten en dat lijkt m'n stelling dat nachtradio minder belangrijk wordt gevonden te onderschrijven.

Na een eerste versie van deze scriptie in januari 2007 was ingeleverd en beoordeeld, heb ik voor de nieuwe versie enige zaken aangepast. Zo kreeg ik op het feit dat ik ook 3FM bij mijn scriptie betrokken had, de nodige kritiek. Dat had te weinig met journalistiek te

maken. Hoewel ik het niet geheel eens ben met deze kritiek – ik denk namelijk dat het voor een stuk over nachtradio van belang is ook deze kant te belichten – heb ik de kritiek ter harte genomen en de aandacht voor 3FM en de commerciële zenders tot een minimum beperkt.

Daarnaast besloot ik nog wat meer mensen te interviewen. Vorig jaar was het er niet van gekomen ook met de VPRO en de EO te praten, twee omroepen die veel in de nacht uitzenden of hebben uitgezonden. Hun bijdrage was zeer nuttig. Bij de VPRO was het handig om te weten waarom de omroep grotendeels uit de nacht verdwenen is en bij de EO hoe bij die omroep de visie is op nachtradio, maar ook de bezuinigingen die bij die omroep zijn doorgevoerd. Ook kon ik nu de – te laat binnengekomen – toelichting van Radio 1 op het idee achter ‘horizontalisering’ verwerken.

6.3. Structuur

Doordat ik verschillende programma’s benaderde, kon ik qua structuur van mijn scriptie ervoor kiezen om elk programma in een apart hoofdstukje te behandelen. Zo wilde ik voorkomen dat er nogal stapsgewijs een heel hoofdstuk lang bij één aspect van nachtradio wordt stilgestaan. Er zijn mijns inziens toch wel verschillen aan te wijzen tussen de nachtprogramma’s onderling; ieder programma heeft nu eenmaal z’n eigen karakter. Ook de verschillende antwoorden op de vraag of nachtradioluisteraars zo wezenlijk verschillen van radio overdag, intrigeerde me en leverde verrassende antwoorden op.

Ik had aanvankelijk vier programma’s in gedachten: AVRO Nachtdienst, Casa Luna, 3FM (meer als zender en kweekvijver voor nieuw talent) en het EO programma De Randen Van De Nacht. Drie daarvan had ik vrij snel kunnen achterhalen en kon ik wat vragen stellen, maar bij de EO kostte het zoveel moeite, dat het nog maar de vraag was of ik hun visie nog in m’n scriptie kon verwerken. Zeer spijtig – ik vermoedde namelijk dat juist de EO in de nachtradio een bijna evangelische functie ziet (luisterend naar het fanatisme waarmee mensen wordt opgeroepen vooral met de EO Nazorg te bellen).

Het verkrijgen van simpelweg de luistercijfers leverde al een hoop gedoe op. Weken van tevoren had ik via Martijn Rosdorff al het contactadres van Jannie Visser, secretaresse van zendercoördinator bij Radio 1 Jan Westerhof kunnen achterhalen en zij stuurde m’n verzoek om de radiocijfers door naar de dienst Luisteronderzoek. Maar reageren daarop, ho maar. “Maar ze moet je die luistercijfers gewoon kunnen geven hoor,” zei Rosdorff later nog. Ook mijn verzoek aan haar om Westerhof enkele vragen te kunnen stellen over de horizontalisering van de nachtradio, werd gepareerd, maar dan met de opmerking dat er volgens haar weten helemaal geen horizontalisering had plaatsgevonden in de nacht dus kortom, wilde ik mijn vragen nog stellen.

Ja dus, maar om met de secretaresse van Westerhof een welles/nietes discussie aan te gaan is vrij zinloos, maar bevorderlijk voor de goede contacten is het óók niet. Uiteindelijk kreeg ik de luistercijfers toch vrij eenvoudig toegestuurd en kreeg ik de gelegenheid om ook Jan Westerhof enkele vragen te stellen. Ik vond dat vooral van belang omdat hij de grote instigator van het hele idee achter de horizontalisering van Radio 1 is geweest. Helaas heb ik de antwoorden nooit op tijd gekregen, wat ik erg jammer vind. (Het blijkt daaruit wel dat de publieke omroep een vrij logge structuur heeft – als je al weken bezig bent om één iemand een paar korte vragen te stellen.)

Ik werd nog in de gelegenheid gesteld om Paul van Gelder enkele vragen te stellen. Dat vond ik voor m’n scriptie ook van belang, omdat zijn programma Geen Tijd het slachtoffer werd van de horizontalisering op de Nederlandse radio. Radiomakers en presentatoren die tenminste nog over hun programma beschikken, zullen iets positiever denken over de gang van zaken. Ik denk dat uit het stukje wel blijkt dat Van Gelder in elk geval níet gecharmeerd was van alle wijzigingen in het omroepbestel.

6.4. Werkwijze

Het is een omslachtige manier om via interviews met betrokkenen tot een beeld van de nachtradio te komen, maar het bleek de enige optie. Zoals ik hierboven al aangaf, was er weinig informatie over het onderwerp te vinden, temeer ik de recente ontwikkelingen op dat vlak aan wilde geven – een uiterst slecht gedocumenteerd onderwerp. Het voelde dan ook dat ik op dit vlak eigenlijk voornamelijk bezig was pionierswerk te verrichten. Toch gaven de gesprekken met alle betrokkenen, samen met de informatie die ik al van mezelf wist, plús de gegevens die ik wél kon vinden, een aardig beeld van de nachtradio en de ontwikkelingen daarin.

7. Bronnen

Artikelen:

- **Rasovich, M. & Willigenburg, H. van** (1995). Hilversumse Nachten. *De Groene Amsterdammer*.
- **Zwaan, D. de** (2007). De Belangrijke Functie Van Nachtradio. *SP Tribune*.
- **Westerhof, J.** (2004). Lang Leve De Luisteraar! *NRC Handelsblad*.
- **Tangelder, Simone** (1996). Radio Terwijl U Slaapt. *De Gooi- en Eemlander*.
- **Verkerk, Corrie** (1993). Nachtradio. 'Er Zijn Mensen Die Niet Zonder Kunnen.' *Het Parool*.
- **NOS-Persdienst** (1974). Beluistering nachtuitzendingen Hilversum III. *NOS*

Literatuur:

- **Verdonschot, L.** (2005) – *Hart Tegen Hart (Giel Beelen: Op de radio heb ik geen geweten)* (Amsterdam, Thomas Rap)
- **Haasbroek, J.** (2004) – *Van Idee Naar Idool* (Amsterdam, Lubberhuizen)
- **Brouwers, Joga** (2001) – *Nachtradio* (eindschiptie)

Radioprogramma's:

- **Antenne 2 Zomerblik**, (AVRO, 2004) – Radio 2
- **Spijkers met Koppen**, (VARA, 2002) – Radio 2
- **Club Veronica Trend**, (Veronica, 1993) – Radio 5

Websites:

- **Beeld en Geluid** (www.beeldengeluid.nl)
- **Radio.nl** (www.radio.nl)
- **BBC** (www.bbc.co.uk)
- **VRT** (www.vrt.be)
- **Bezorgde Omroepmedewerkers** (www.bezorgdeomroepmedewerkers.nl)
- **Weblog Paul van Gelder** (paulvangelder.web-log.nl)

Interviews:

- Domien Verschuuren (3FM)
- Joga Brouwers (Casa Luna)
- Martijn Rosdorff (AVRO Nachtdienst)
- Paul van Gelder (Geen Tijd)
- Koop Geersing (AVRO)
- Nies Marseille (Radio 1)
- Evert ten Ham (Randen van de Nacht)
- Aad van Nieuwkerk (VPRO)

Verdere informatie:

- Dienst Luisteronderzoek (luistercijfers nachtprogramma's)